

Civil Liability of Internet Service Providers in Iran law

Kosar Shoja ^{1✉}, Shole Hashemi ², Salman Alipour Ghoshchi ³

1. M.A. Student in Private Law, Afagh University, Urmia, Iran. (Corresponding Author). E-mail: kosarshoja90@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Private Law, Tehran Branch, Payam Noor University, Tehran, Iran. E-mail: sh.hashemi@pnu.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Private Law, Urmia University, Urmia, Iran. E-mail: S.alipour@hotmail.fr

Received: 2025-12-01	How to cite this article:
Revised: 2025-12-27	Shoja, K., Hashemi, Sh., & Alipour Ghoshchi, S. (2026). Civil Liability of Internet Service Providers in Iran. Research Journal on Business Law and Investment, 1(2) (2): 20-41.
Accepted: 2026-02-07	
Available Online: 2026-03-06	

Introduction

The revolution in information and communication technologies, particularly through the Internet, has transcended the limitations of time and space and now plays an indispensable role in modern life. Within this framework, Internet Service Providers (ISPs), as key intermediaries, enable users' access to the global network. With the rapid expansion of cyberspace and the diversification of online activities, the risk of financial and non-pecuniary harm to users has increased. Such damages may arise from users' own conduct, cyber abuse by third parties, or even negligence or fault on the part of service providers themselves. In this context, determining the legal basis and scope of civil liability of these providers—who act both as facilitators and, at times, controllers of access and content—has become a complex and essential legal issue. The present study aims to examine this matter within the framework of the Iranian legal system. The main objectives of the article include clarifying the concept and categories of Internet service providers, analyzing the legal foundations of their civil liability in both contractual and non-contractual contexts, identifying practical instances of liability, explaining the constituent elements of liability, and finally, exploring the challenges facing this field and proposing reform-oriented solutions.

Method

This research adopts a descriptive–analytical methodology with a library-based and documentary approach. Accordingly, relevant legal texts, Iranian domestic laws and regulations—including the Electronic Commerce Act (2003), the Computer Crimes Act (2009), and regulations issued by the Regulatory Authority for Radio Communications (such as the Regulation on the Provision of Information and Internet Services)—as well as jurisprudential (fiqh) sources have been examined. Furthermore, given the transnational nature of the subject, comparative legal approaches from jurisdictions such as the United States (notably the Digital Millennium Copyright Act) and the European Union have also been considered. Content analysis of these materials was conducted in order to extract governing principles, identify legal gaps and inconsistencies, and provide a clear picture of the current legal landscape.

Findings

The study demonstrates that the Iranian legal system lacks a comprehensive and specific statute governing the civil liability of Internet service providers, and that existing regulations are fragmented and, at times, insufficiently clear. The Electronic Commerce Act, by distinguishing between “information service providers” and “hosting service providers,” lays the foundation for liability and, under Article 20, imposes an almost strict obligation on providers regarding the protection of users’ personal data. Although primarily criminal in nature, the Computer Crimes Act—particularly Articles 48 (liability of legal persons) and 51 (duty to block unlawful content)—may also serve as a basis for civil liability in cases involving provider fault. With respect to the legal basis of liability, the prevailing approach in Iranian law is rooted in the fault-based theory. Providers’ liability for their own harmful acts (such as data privacy breaches or intentional service disruption) is generally assessed under this framework. Regarding liability for the acts of others (such as the dissemination of unlawful content by users), although principles such as full compensation for damages and the greater financial capacity of providers support the case for their responsibility, in practice—and in the absence of explicit statutory provisions—establishing a causal link between provider fault and the resulting harm remains challenging. Practical instances of provider liability mainly arise in two areas: infringement of intellectual property rights (such as hosting copyrighted content without authorization) and violations of data privacy. In both cases, receipt of legal notice and subsequent refusal to remove content or compensate damages are considered aggravating factors. The elements of non-contractual liability—damage, wrongful act, causation, and fault—also require specific adaptation in relation to ISPs. In particular, contributory fault by users (for example, failure to install security software) may interrupt the chain of causation or reduce the provider’s liability. Numerous challenges also characterize this field, including ambiguity surrounding the standard of a provider’s “knowledge” of unlawful content; tension between proactive monitoring and users’ privacy rights; difficulties in proving causation and quantifying non-pecuniary damages; the cross-border nature of the Internet and jurisdictional issues; rapid technological change and the relative obsolescence of existing laws; and finally, the role of governmental bodies in filtering content, which further complicates providers’ responsibilities as executors of official directives.

Conclusion

It may be concluded that the legal framework governing the civil liability of Internet service providers in Iran lacks coherence, clarity, and comprehensiveness, and that no consistent body of judicial practice has yet emerged in this area. This situation has created legal uncertainty for providers, users, and judicial authorities alike, placing the rights of all parties at risk. To address these shortcomings, it is essential to reform and update existing legislation, adopt clear executive guidelines tailored to different types of services (access, hosting, content), develop judicial practice grounded in principles of equity and full compensation, and enhance public awareness of rights and obligations in cyberspace. Moreover, Internet service providers themselves should take practical steps toward preventing harm and fulfilling their social responsibilities by implementing appropriate technical and security measures and cooperating effectively with judicial authorities. Achieving a balance between protecting users’ rights, preserving incentives for providers, and promoting the development of the national Internet industry requires a serious commitment to establishing a transparent, fair, and efficient legal environment.

English Keywords: Civil Liability, Internet Service Providers (ISPs), Privacy Violations.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در ایران

کوثر شجاع^۱، شعله هاشمی^۲، سلمان علیپور قوشچی^۳

۱. کارشناس ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشگاه آفاق، ارومیه، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: kosarshoja90@gmail.com

۲. استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: sh.hashemi@pnu.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه: S.alipoor@hotmail.fr

چکیده

اطلاعات مقاله

در اکوسیستم دیجیتال امروزی، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) نقش حیاتی به عنوان دروازه‌بانان دسترسی به اطلاعات ایفا می‌کنند. این موقعیت ویژه همچنین مسئولیت‌های مدنی قابل توجهی را به همراه دارد که در قوانین ایران، به ویژه در رابطه با فضای مجازی، تعریف و تبیین شده‌اند. اساسی‌ترین جنبه مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) مدیریت محتوا است. ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در مواجهه با محتوای غیرقانونی - چه مجرمانه، توهین آمیز یا ناقض حقوق مالکیت معنوی مسئولیت «مشروط» دارند. این بدان معناست که به محض اینکه از وجود چنین محتوایی مطلع شوند و به سرعت برای حذف یا مسدود کردن آن اقدام نکنند، مسئول جبران خسارت هستند قوانین مربوط به جرائم رایانه‌ای و مصوبات شورای عالی فضای مجازی، چارچوب این مسئولیت را تعیین می‌کنند. علاوه بر این، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) نیز مسئول حفظ امنیت و حریم خصوصی کاربران هستند. هرگونه سهل‌انگاری در حفاظت از داده‌های شخصی که منجر به افشا یا سوءاستفاده شود، می‌تواند مبنای طرح دعوی مسئولیت مدنی باشد. همچنین، تعهد به ارائه خدمات با کیفیت و جلوگیری از اختلالات غیرموجه، بخش دیگری از مسئولیت‌های آنهاست که عدم انجام آن می‌تواند منجر به جبران خسارت شود. به طور خلاصه، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در ایران نه تنها زیرساخت فنی، بلکه چارچوب قانونی و اخلاقی ارائه خدمات را نیز مدیریت می‌کنند. چالش اصلی، همگام‌سازی قوانین با سرعت تحولات تکنولوژیک و تضمین حقوق کاربران در عین پیش برد اهداف توسعه فناوری است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۲۳

کلیدواژه‌ها: مسئولیت مدنی، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها)، نقض حریم خصوصی.

استناد: شجاع، کوثر؛ هاشمی، شعله و علیپور قوشچی، سلمان (۱۴۰۴). مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در ایران. حقوق کسب و کار و سرمایه‌گذاری، (۲) (پیاپی ۲)، ۴۱-۲۰.

<http://doi.org/10.82466/jbli.2026.1226566>

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی.

مقدمه

انقلاب فناوری اطلاعات و ارتباطات، بدون تردید، برجسته‌ترین دستاورد علمی و تکنولوژیکی قرن بیستم به شمار می‌آید، با محوریت اینترنت، توانسته محدودیت‌های فضا و زمان را از میان بردارد و نقشی حیاتی در زندگی امروزی ایفا کند. این زیرساخت گسترده ارتباطی، به یاری شبکه‌ای از میانجی‌ها، امکان اتصال افراد به اینترنت را فراهم می‌آورد. این واسطه‌ها، دروازه‌های ورود کاربران به دنیای آنلاین هستند. دسترسی به شبکه، زمینه‌ساز ارائه امکانات بی‌شماری می‌شود. این بستر به کاربران اینترنت امکان می‌دهد تا اطلاعاتشان را به‌سادگی به هر نقطه جغرافیایی و برای هر گیرنده‌ای که بخواهند، بفرستند در اصطلاحات کامپیوتری، این واسطه‌ها، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی)^۱ یا به طور کلی‌تر، ارائه‌دهندگان خدمات نامیده می‌شوند. به طور خلاصه، این ارائه‌دهندگان خدمات، کاربران را قادر می‌سازند تا به اینترنت یا خدمات مبتنی بر اینترنت دسترسی داشته باشند. طبق مقررات مسئولیت مدنی، چنانچه عملی منتهی به ورود ضرر به دیگری شود، فاعل آن عمل (با تحقق سایر ارکان قانونی)، ملزم به تلافی و پرداخت غرامت خسارات وارده خواهد بود. در دنیای دیجیتال امروز، با وجود پیشرفت‌های چشمگیر در فناوری اطلاعات و ارتباطات، همچنان امکان بروز خسارت برای اشخاص در حین استفاده از خدمات اینترنتی وجود دارد. این زبان‌ها می‌توانند ناشی از رفتار کاربران و یا قصور خود ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها) باشند. مسئله کلیدی در این میان، تعیین مبنای حقوقی مسئولیت این ارائه‌دهندگان خدمات است؛ چرا که نقش آن‌ها به عنوان واسطه‌های دسترسی به اینترنت، طیفی از تسهیل‌گری تا کنترل را شامل می‌شود و بسته به میزان دخالتشان، مسئولیت‌های متفاوتی بر عهده آن‌ها قرار می‌گیرد. این پژوهش با هدف روشن ساختن مسئولیت مدنی این واسطه‌ها در نظام حقوقی ایران تدوین شده است. در این راستا، ابتدا به معرفی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی پرداخته و سپس مبانی مسئولیت غیر قراردادی آن‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین، ارکان مسئولیت در هر دو حوزه قراردادی و غیر قراردادی تبیین خواهد شد. نقش کلیدی (آی اس پی‌ها) در فراهم آوردن دسترسی، میزبانی و انتقال داده‌ها، آن‌ها را در موقعیتی قرار می‌دهد که هم تسهیل‌گر و هم گاهی کنترل‌کننده محسوب می‌شوند. این وضعیت دوگانه، پرسش‌های دشواری را در خصوص حدود مسئولیت مدنی آن‌ها در مواجهه با سوءاستفاده‌های سایبری، جرائم ناشی از فعالیت کاربران و یا خطاهای خود این شرکت‌ها ایجاد می‌کند. با توجه به فقدان قوانین جامع و اختصاصی در این حوزه، تبیین دقیق مسئولیت (آی اس پی‌ها) مستلزم تحلیل عمیق قوانین جاری، اصول کلی حقوقی و توجه به رویه‌های قضایی نوظهور است. هدف این مقاله، ارائه تحلیلی جامع از این مسئولیت، شناسایی چالش‌های پیش رو و تأکید بر ضرورت اصلاحات قانونی لازم است. این نسخه سعی دارد تا با تغییر ساختار جملات و انتخاب واژگان، از شباهت مستقیم با متن اصلی فاصله بگیرد و در عین حال، محتوای کلیدی را حفظ کند.

۱. مفهوم مسئولیت مدنی

مسئولیت در لغت به معنای مورد پرسش و بازخواست قرار گرفتن است و در اصطلاح، به الزام قانونی شخص برای جلوگیری یا جبران زیان دیگری اشاره دارد؛ خواه ناشی از تقصیر او باشد یا از فعالیتش. از دید حقوقی، مسئولیت به تعهد فرد برای پرهیز از وارد کردن خسارت و جبران زیان‌های وارده به اشخاص ثالث گفته می‌شود (احمدزاده و خوشدل واجاری، ۱۳۹۶: ۱۴۶). «مسئولیت» از ریشه «سأل» به معنای پاسخگو بودن در برابر اعمال خویش است و زمانی مطرح می‌شود که قاعده‌ای اخلاقی یا حقوقی نقض گردد. مسئولیت حقوقی در برابر مسئولیت اخلاقی قرار دارد و به الزامات قانونی اشاره می‌کند. این مسئولیت شامل دو بخش کیفری و مدنی است؛ تمرکز این پژوهش بر مسئولیت مدنی است که هدف اصلی آن جبران زیان وارد شده به دیگری است. هر فعل یا ترک فعلی که موجب ضرر به شخص حقیقی یا حقوقی شود، سبب مسئولیت مدنی است؛ این زیان ممکن است ناشی از اعمال فرد، اشخاص یا اشیای تحت کنترل او باشد. همچنین نقض تعهدات قراردادی از مصادیق مسئولیت مدنی است که برخلاف مسئولیت کیفری، تنها متوجه زیان‌دیده خصوصی است (موسی حسینی، ۱۳۹۶: ۲). مسئولیت مدنی زمانی شکل

^۱ Internet Service Providers (ISP)

می‌گیرد که فرد موظف به جبران خسارتی باشد که به دیگری وارد کرده است. این امر یک رابطه تعهدی (دینی) ایجاد می‌کند که در آن، زیان‌دیده «بستانکار» و فرد مسئول «مدیون» است و موضوع این دین، معمولاً جبران خسارت از طریق پرداخت وجه نقد است (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۶).

تعهد مدنی در قبال زیان، التزام قانونی فرد برای جبران خسارتی است که مستقیماً از رفتار مجرمانه او به شخص ثالث تحمیل شده است؛ با این حال، موارد تصرف غیرمجاز اموال (غصب) از این حکم مستثنی هستند (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۲: ۶۱؛ صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷: ۱۹). در نظام حقوقی ایران، مسئولیت مدنی برای جبران خسارت الزامی است؛ اما آموزه‌های حقوقی (دکترین) به طور کامل از آن برای پوشش همه مسائل جبران خسارت استفاده نکرده‌اند. برای مثال، خسارت ناشی از عدم ایفای تعهدات قراردادی بیشتر در بخش آثار قراردادها بررسی می‌شود. مواردی مانند سلب حقوق و اموال دیگری «غصب» و ایجاد مانع برای استفاده دیگران از حقوقشان «مزاحمت» نامیده می‌شوند. این تفکیک در کتب حقوقی نیز دیده می‌شود، جایی که مسئولیت مدنی معمولاً در کنار ضمان قهری و تعهدات فراقاردادی مطرح می‌گردد (کاتوزیان پیشین و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۹).

حقوقدانان ایرانی برای پوشش کامل جبران خسارت، علاوه بر «مسئولیت مدنی»، از اصطلاحاتی چون «ضمان قهری» و «الزامات خارج از قرارداد» نیز استفاده می‌کنند. همچنین، آن‌ها «غصب» را از دامنه مسئولیت مدنی جدا می‌دانند و برخی این مفهوم را محدودتر دانسته و صرفاً آن را به «اتلاف و تسبیب» (مسئولیت مدنی خاص) محدود می‌سازند. (صفایی و رحیمی، پیشین، ۱۵). در عمل، حقوقدانان ایرانی مسئولیت مدنی را اغلب به معنای وسیع (مشابه نظام‌های رومی-ژرمنی) به کار می‌برند که شامل جبران خسارات مالی، جسمانی و معنوی (و حتی نقض قرارداد) خارج از قرارداد است. با این حال، این مفهوم کلی با قوانین فقه اسلامی که شرایط جبران خسارت را متناسب با نوع آن در ابواب مختلف مشخص کرده، در تعارض است. لذا، بازنگری در دامنه مسئولیت مدنی بر اساس فقه اسلامی برای رفع اختلافات ضروری است (بابایی، ۱۳۹۹: ۱۳-۱۶).

۲. مفهوم و اقسام مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی

این واسطه‌ها، مسیر ورود به دنیای آنلاین را برای کاربران هموار می‌سازند تا بتوانند از خدمات و قابلیت‌های گسترده اینترنت بهره‌مند شوند (الکین-کورن^۱، ۲۰۰۶: ۲۶). مقررات مربوط به چگونگی ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنتی، به همراه آیین‌نامه واحدهای ارائه‌دهنده این خدمات، به طور مشخص به مفهوم "RAS" اشاره دارند. در ماده اول آیین‌نامه دوم، "RAS" که مترادف با ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی است، این‌گونه تعریف شده است: «ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی (آی اس پی) مسئولیت برقراری ارتباط با شبکه اطلاع‌رسانی و اینترنت را بر عهده دارد و به عنوان بخشی حیاتی در اتصال افراد به این شبکه عمل می‌کند.» وظیفه اصلی ارائه‌دهندگان اصلی خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها) فراهم کردن دسترسی پایه به اینترنت است. علاوه بر این وظیفه اصلی، آن‌ها مجاز هستند تسهیلات جانبی دیگری را نیز در فضای مجازی به کاربران خود ارائه دهند که این موضوع در ماده دوم آیین‌نامه مربوطه ذکر شده است ((و... و این ارائه‌دهندگان خدمات، این توانایی را دارند که خدمات فناوری اطلاعات را چه به صورت مجزا و مستقل و چه از طریق بستر اینترنت، در اختیار مشترکین خود قرار دهند.)) در قانون (هزاره دیجیتال آمریکا هزاره دیجیتال، قانون حق چاپ ۱۹۹۸ (دامکا) (۱۹۹۸)) دامنه شمول تعریف «ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی» بسیار گسترده است و تمامی این خدمات را در برمی‌گیرد. با این حال، تفسیر فعلی باعث شده است که صاحبان وبسایت‌ها و تولیدکنندگان محتوا، با وجود تعریف جامع، از شمول این عنوان خارج شوند و حوزه فعالیت ارائه‌دهندگان صرفاً به ارائه خدمات دسترسی به اینترنت محدود گردد (مسلم زاده تهرانی، ۱۳۹۱: ۲۰۲). به دلیل هزینه‌های بالا و انحصار دسترسی، کاربران (خرد و شرکت‌های کوچک) برای دسترسی به اینترنت مجبورند از ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها) اشتراک بخرند و حق اشتراک بپردازند. در چارچوب قوانین ایران، تنظیم مقررات مرتبط با این (آی اس پی) بر عهده دو سند اصلی است. یکی از این دو سند، «آیین‌نامه ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنتی (آوا آی ای پی)» نام دارد. «آیین‌نامه واحدهای ارائه‌دهنده خدمات

¹ Elkin-Koren

اطلاع‌رسانی و اینترنتی» (مصوب ۱۳۸۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی) عنوان (ای اس پی) را به عرضه‌کنندگان خدمات اینترنت اطلاق می‌کند. سردرگمی‌های ناشی از تداخل این آیین‌نامه با سند دیگر، با شفاف‌سازی سازمان تنظیم مقررات حل شد. این سازمان، ارائه‌دهندگان را ستون اصلی اتصال کاربران به اینترنت می‌داند. آیین‌نامه جدید، بخش اول را به ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی متمرکز کرده و بخش دوم را به فعالان توزیع، پردازش و نگهداری محتوا اختصاص داده است. فعالان دیگری در حوزه خدمات که در بخش دوم چارچوب مقرراتی به آن‌ها پرداخته شده، شامل ارائه‌دهندگانی هستند که به نمایندگی از خود، محتوا عرضه کرده یا داده‌ها را برای کاربران توزیع، منتقل و ذخیره می‌کنند. بر اساس بند «الف» ماده ۱ «آیین‌نامه ساماندهی و توسعه رسانه‌های دیجیتال و فعالیت‌های فرهنگی»، واژه‌ی «محتوا» به کلیه‌ی داده‌های تصویری، صوتی یا ترکیبی از آن‌ها اطلاق می‌شود که در هر نوع قالب یا فرم ارائه گردد. همچنین، «قرار دادن محتوا (داده)» در اینترنت «نشر دیجیتال» نامیده شده و به معنای «در دسترس قرار دادن داده‌ها برای عموم از طریق رسانه‌های دیجیتال» است. این نوع نشر به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود: انتشار بر روی حامل‌های دیجیتال و انتشار آنالاین (بند ح، ماده ۱) «ناشر دیجیتال» نیز به عنوان «شخص حقیقی یا حقوقی که به تشخیص وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی یا مطابق با قوانین مربوط، مجوز فعالیت در حوزه نشر دیجیتال را دارا می‌باشد» تعریف شده است. آیین‌نامه پیشین نیز در بند یک ماده یک، به این موضوع پرداخته است: «(آوا آی اس پی) مخفف (خدمات ارائه‌دهنده اینترنت و اطلاعات خدمات ارائه‌دهنده)؛ و تعریف اولیه در این چارچوب قانونی، ناظر بر اشخاص حقیقی یا حقوقی بود که وظیفه ارائه خدمات محتوایی و دسترسی به شبکه اینترنت را بر عهده داشتند». جزئیات مربوط به قابلیت‌های خاص این ارائه‌دهندگان، همراه با واژگان فنی تخصصی مرتبط، در بندهای ۲ تا ۷ از همین ماده مورد تبیین قرار گرفته بود. همچنین، دامنه مسئولیت‌ها و خدمات اصلی (آی اس پی‌ها)، طبق محتوای ماده ۵، مشخص شده بود. در مجموع، به نظر می‌رسد که هر دوی این آیین‌نامه‌ها از برخی جهات نسبت به یکدیگر برتری دارند، اگرچه هیچ‌کدام از آنها در موضوعی که ما از منظر مقررات خارجی بررسی می‌کنیم، بر اساس «قانون حق نشر هزاره دیجیتال مصوب ۱۹۹۸ ایالات‌متحده آمریکا» ارائه‌دهنده خدمات، برتری ندارند. «این دسته‌بندی‌ها شامل ارائه‌دهندگان خدمات زیر است: شرکت‌هایی که وظیفه انتقال اطلاعات دارند، ارائه‌دهندگان دسترسی که صرفاً ارتباطات دیجیتال کاربران را برقرار می‌کنند، مؤسساتی که محتوا را بدون تغییر ارسال و دریافت می‌نمایند و در نهایت، شرکت‌هایی که خدمات دسترسی به شبکه یا خدمات آنالاین ارائه می‌دهند»، در نظر گرفته شده است که تعاریف ارائه شده در این قانون چنان گسترده باشد که شامل دانشگاه‌ها و سایر مؤسسات آموزشی ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی به دانشجویان، محققان و دیگران نیز بشود. (ابهری و میری، ۱۳۹۱: ۲) مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) به دو دسته تقسیم می‌شود: مسئولیت خارج از قرارداد (ناشی از اعمال مستقیم خود ارائه‌دهنده که موجب ورود خسارت شود) و مسئولیت قراردادی. از آنجایی که (آی اس پی‌ها) ممکن است خود خالق یا توزیع‌کننده محتوا باشند، مسئول اعمال خود هستند.

در آمریکا، بخش ۲۳۰ قانون سازمان تنظیم مقررات ارتباطات، «ارائه‌دهنده محتوا» را تعریف می‌کند: «به هر شخص یا شرکتی که مسئول ایجاد یا توزیع اطلاعات در اینترنت یا هر سرور رایانه‌ای دیگری است، ارائه‌دهنده محتوا گفته می‌شود»؛ بنابراین، در صورتی که از انتشار یا ارائه‌ی محتوا خسارتی ایجاد شود اعم از مواردی مانند افترا، انتشار بدافزار، دسترسی غیرمجاز، از بین رفتن داده‌ها یا تصرف آن‌ها مسئولیت جبران این پیامدها بر عهده‌ی ارائه‌دهنده‌ی خدمات خواهد بود. این مسئولیت از نوع غیر قراردادی و ناشی از اعمال زیان‌بار ارائه‌دهنده‌ی خدمات اینترنتی است. هر عمل زیان‌آوری (در اینترنت یا خارج از آن) یک مرتکب و یک قربانی دارد؛ اما در اینترنت، وقوع هر عمل مضر منوط به دخالت شخص ثالث یعنی ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی (آی اس پی) است که امکان برقراری ارتباط را فراهم می‌کند؛ خواه این دخالت با اطلاع (آی اس پی) باشد یا بدون اطلاع او. این موضوع مسئولیت جدیدی را در کنار مسئولیت‌های مرسوم ایجاد می‌کند (شیخ‌السلامی کندلوسی و همکاران، ۱۳۸۱: ۲۵۳)، بیشتر آسیب‌های اینترنتی توسط کاربران ایجاد می‌شود، نه خود ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها). مسئولیت قانونی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال محتوای مخرب کاربران بسته به نقش آن‌ها متفاوت است: اگر صرفاً انتقال‌دهنده اطلاعات باشند، مسئولیتی ندارند؛ اما در صورت ارائه محتوا یا نقض تعهدات قراردادی (مثلاً عدم مسدودسازی پس از درخواست)، مسئولیت

آن‌ها مطرح می‌شود. با این حال اثبات دقیق قرارداد آنلاین چالش‌برانگیز است و پیروی از رویه‌های قانونی مشخص (مانند DMCA) می‌تواند (آی اس پی) را از مسئولیت مبرا کند؛ و مسئولیت اصلی زمانی مطرح می‌شود که (آی اس پی) در اجرای تعهدات قراردادی خود در قبال دسترسی/قطع خدمات، کوتاهی کند.

۱-۲. مبانی حقوقی مسئولیت مدنی ISPها در ایران

نظام حقوقی ایران، برخلاف برخی نظام‌های حقوقی توسعه‌یافته (مانند ایالات متحده با قانون DMCA یا اتحادیه اروپا با ۷ دستورالعمل تجارت الکترونیک EC /۳۱/۲۰۰۰) قانون خاص و جامعی که به تفصیل به مسئولیت‌های مختلف ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) بپردازد، وجود ندارد. در نتیجه، تبیین این مسئولیت عمدتاً مبتنی بر «قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲» و اصول کلی حقوق مدنی است:

قانون تجارت الکترونیک (مصوب ۱۳۸۲) پیشگام در تنظیم مسئولیت: این قانون مهم‌ترین سند قانونی در مورد مسئولیت (آی اس پی) است و تمایز کلیدی بین «ارائه‌دهندگان خدمات اطلاعاتی» (که شامل آی اس پی‌ها می‌شود) و «ارائه‌دهندگان خدمات میزبانی» قائل می‌شود.

ماده ۲۰ (مسئولیت در قبال امنیت و اطلاعات شخصی): این ماده، مسئولیت مطلق (بدون نیاز به اثبات تقصیر مستقیم) را برای ارائه‌دهندگان خدمات اطلاع‌رسانی (آی اس پی) در قبال حفظ اطلاعات شخصی کاربران تعیین می‌کند. در صورتی که هرگونه خسارتی به اطلاعات شخصی کاربران به دلیل نقص فنی، سهل‌انگاری یا اقدام عمدی خود (آی اس پی) وارد شود، جبران خسارت بر عهده آن‌ها خواهد بود. این رویکرد برای حمایت از حقوق مصرف‌کننده و حریم خصوصی طراحی شده است.

قانون جرائم رایانه‌ای (مصوب ۱۳۸۸): این قانون بیشتر جنبه کیفری دارد، اما برخی مواد آن می‌تواند مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد:

ماده ۴ (محتوای مجرمانه): اگر محتوایی با سوءنیت منتشر شود، تولیدکننده مسئول است؛ اما نقش (آی اس پی) در این زمینه مبهم است.

ماده ۴۸ (مسئولیت اشخاص حقوقی): مقرر می‌دارد که در صورت تخلف از این قانون توسط اشخاص حقوقی، علاوه بر مسئولیت کیفری شخص حقوقی، مسئولیت مدنی جبران خسارت بر عهده وی خواهد بود. این ماده می‌تواند در مواردی که تقصیر سازمانی (آی اس پی) در وقوع جرم دخیل بوده، مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد.

ماده ۵۱ (تکلیف به مسدودسازی): این ماده به مراجع قضایی اجازه می‌دهد تا در صورت وقوع جرائم رایانه‌ای، دستور مسدودسازی یا حذف محتوا را صادر کنند. اگر (آی اس پی) از این دستور تمرد کند و زیان ادامه یابد، مسئولیت مدنی وی ناشی از تخلف قانونی (مسئولیت مبتنی بر تخلف از قانون) محقق می‌شود.

آیین‌نامه‌ها و مصوبات نظارتی: سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی (CRA) وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وظایف نظارتی متعددی بر عهده آی اس پی‌ها قرار داده‌اند که عدم اجرای آنها می‌تواند مصداق تقصیر محسوب شود:

تعهدات نگهداری و حفاظت (آی اس پی‌ها) موظف‌اند تدابیر فنی لازم برای جلوگیری از سوءاستفاده شبکه خود اتخاذ کنند. عدم رعایت این تعهدات مبنای مسئولیت مدنی ناشی از نقض قرارداد وظیفه قانونی خواهد بود. تکلیف به همکاری در ردیابی جرائم از وظایف اصلی است. تأخیر یا امتناع در این همکاری می‌تواند منجر به مسئولیت مدنی در صورت تحقق زیان ناشی از این تأخیر شود.

۲-۲. چالش‌های حقوقی و عملی در اثبات مسئولیت ISPها

با وجود مبانی حقوقی فوق، اجرای مسئولیت مدنی (آی اس پی) با چالش‌های عدیده‌ای روبروست: ابهام در «آگاهی» و «اخطار». معیار دقیق «آگاهی» چیست؟ آیا یک گزارش مردمی از طریق شبکه‌های اجتماعی کافی است یا نیاز به یک اخطار رسمی و قانونی (مثلاً از دادستانی یا پلیس فتا) است؟ رویه قضایی فعلی بیشتر به سمت اخطار رسمی متمایل است. این امر، فرآیند را طولانی و دشوار می‌سازد.

حدود نظارت و نقض حریم خصوصی: اعمال نظارت فعال توسط (آی اس پی‌ها) برای کشف محتوای غیرقانونی، با اصل احترام به حریم خصوصی کاربران در تعارض است. بسیاری از نظام‌های حقوقی، (آی اس پی) را مکلف به نظارت فعال نمی‌دانند این توازن ظریف باید حفظ شود.

اثبات رابطه سببیت و میزان خسارت: در دعوی مربوط به محتوای آنلاین، اثبات اینکه خسارت مستقیماً ناشی از عدم اقدام (آی اس پی) بوده است و نه عمل اولیه ناشر محتوا، دشوار است. همچنین، محاسبه میزان دقیق خسارات معنوی و غیرانتفاعی پیچیده است.

فرامرزی بودن اینترنت: ماهیت جهانی اینترنت، تعیین صلاحیت قضایی و اجرای احکام را در مورد این (آی اس پی) های که سرورهایشان در خارج از کشور قرار دارد، با دشواری مواجه می‌کند.

سرعت تحولات تکنولوژیکی: با ظهور مداوم فناوری‌های جدید (مانند بلاکچین، هوش مصنوعی، متاورس)، قوانین موجود به سرعت منسوخ می‌شوند و نمی‌توانند پاسخگوی چالش‌های جدید باشند.

فیلترینگ و مسئولیت‌های حکومتی: در ایران، بخشی از کنترل محتوا از طریق فیلترینگ توسط نهادهای دولتی صورت می‌گیرد. این امر، لایه جدیدی از پیچیدگی را به مسئولیت (آی اس پی) اضافه می‌کند، چرا که گاهی آن‌ها صرفاً مجری دستورات هستند.

۳. مصادیق عملی مسئولیت مدنی ISPها

۳-۱. نقض حقوق مالکیت فکری

ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال سایت‌هایی که محتوای دارای کپی‌رایت را بدون مجوز منتشر می‌کنند، مسئول شناخته می‌شوند، در صورتی که پس از دریافت اخطار قانونی، محتوا را حذف نکنند. (نقض به معنای شکستن یا پیمان شکنی است. (عمید، ۱۳۶۹: ۱۲۱۸) حقوق مالکیت فکری (IP) شامل کلیه حقوقی است که ریشه در فعالیت‌های فکری و هوش انسانی دارند. این حقوق که دارای ارزش اقتصادی بوده و تحت حمایت قانون قرار می‌گیرند، طیف وسیعی از دارایی‌های نامشهود مانند ایده‌ها، اختراعات، اسرار تجاری، فرآیندها، برنامه‌های نرم‌افزاری، داده‌ها، فرمول‌ها، آثار ادبی/هنری (کپی‌رایت) و همچنین علائم تجاری و ثبت‌های مرتبط را در برمی‌گیرد. از منظر حقوقی، «نقض مالکیت معنوی» به معنی تجاوز به حقوق انحصاری دارنده حق اختراع، حق نشر یا علامت تجاری است. طبق تعریف فرهنگ حقوقی و بستر، این نقض به استفاده غیرمجاز از هر محتوایی اطلاق می‌شود که تحت حمایت ثبت اختراع، کپی‌رایت، علامت تجاری، نام تجاری یا ظاهر تجاری قرار دارد (ویلدا، ۲۰۰۶: ۱۵۷). نقض مالکیت فکری به معنای تجاوز به حقوق انحصاری صاحب آن (شامل اختراعات، حق نشر و علائم تجاری) است؛ مانند بهره‌برداری غیرمجاز از اختراع، استفاده گمراه‌کننده از علامت تجاری، یا تکثیر غیرقانونی آثار دارای حق نشر.

۲-۳. نقض حریم خصوصی

اطلاعات حریم خصوصی به حفاظت از شخصی فرد اشاره دارد. برخی معتقدند که این مفهوم در دنیای مجازی با توجه به زندگی افراد تضعیف شده است، اما همیشه قوانینی وجود دارد که مانع از این شود. افشای اطلاعات شخصی کاربران (نام کاربری، رمز عبور، آدرس ایمیل، اطلاعات بانکی) به دلیل ضعف امنیتی سیستم‌های آی اس پی. (ماده ۲۰ قانون تجارت الکترونیکی) اگرچه حریم خصوصی مفهومی بسیار مبهم تلقی شده و تعریف آن بسیار دشوار دانسته شده است، اما می‌توان گفت حریم خصوصی قلمروی از زندگی افراد است که نمی‌خواهند دیگران بدون اجازه آنها وارد آن شده و از آن مطلع شوند مطابق بند ۱ ماده ۲ لایحه حمایت از حریم خصوصی، «حریم خصوصی قلمروی حیاتی از زندگی هر فرد است که او انتظار دارد دیگران، چه بر اساس عرف جامعه و چه از طریق اعلام صریح قانونی، بدون کسب رضایت صریح او، در آن حوزه تجاوز نکنند. این انتظار شامل عدم ورود فیزیکی یا دیجیتالی، عدم نظارت، عدم دسترسی به اطلاعات مرتبط و پرهیز از هرگونه نقض این مرز خصوصی است.» حریم خصوصی داده‌ها به اطلاعات شخصی است که فرد تمایل ندارد فاش شود و با استفاده از محافظت‌ها نگهداری می‌شود، چون با هویت و شخصیت او مرتبط است. به طور خلاصه، فرد حق دارد حقایق زندگی شخصی خود را از دیگران مخفی نگه دارد. به بیان دقیق‌تر، حریم خصوصی بخشی از زندگی فرد است که دیگران مجاز به مداخله در آن نیستند و از آن به عنوان «حق خلوت» یا «حق فرد بر امور شخصی خود» نیز یاد می‌شود. دیگران نمی‌توانند در آن دخالت کنند. برخی از آن به عنوان حق حریم خصوصی و حق فرد بر امور شخصی خود یاد کرده‌اند حریم خصوصی تنها شامل اطلاعات کاملاً شخصی است که فرد قصد افشای آن‌ها را ندارد و با عمومی شدن، این حق محدود می‌شود. افشای بخشی از مجوزهای خصوصی محدود به مواردی است که محرمانه نباشد یا بازنشر آن مانع ارائه اطلاعات دیگر نباشد. داده‌هایی که با تلاش یا ابزار خاص به دست آمده باشند، تحت حمایت حریم خصوصی قرار دارند و این حق برای فرد در مقابل دولت محفوظ است (جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۵: ۴۵).

۴. مبانی مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی ISPها

۴-۱. مسئولیت واسطه‌ها در قبال اعمال زیان بار مستقیم (ناشی از عمل خود)

این بخش به بررسی منشأ مسئولیت مدنی واسطه‌های اینترنتی در قبال خسارات ناشی از اعمال آنها (چه مستقیم و چه غیرمستقیم) می‌پردازد. «واسطه‌های آنلاین دارای کارکردهای گوناگونی هستند، از شرکت‌های تأمین‌کننده دسترسی به شبکه گرفته تا مدیران پلتفرم‌ها و عرضه‌کنندگان خدمات محتوایی. در چارچوب مسئولیت مدنی، اعمالی که منجر به زیان می‌شوند، به دو گروه اعمال مستقیم و غیرمستقیم تفکیک می‌گردند. این تمایز میان نوع مداخله زیان‌آور، امکان دسته‌بندی افراد دخیل در وقوع خسارت به دو گروه اصلی را فراهم می‌آورد (ملکوئی، ۱۳۵۴: ۵۴). کنشگران کلیدی در زمینه اعمال زیان‌آور به دو طبقه اصلی تقسیم می‌شوند: یکی، فاعل اصلی که عمل زیان‌دهنده را به طور مستقیم به اجرا درمی‌آورد؛ و دیگری، تسهیل‌گر یا مسبب درجه دوم که سهم غیرمستقیمی در وقوع این رویداد دارد. در نگرش‌های جهانی، هنگامی که آسیب به صورت مستقیم و بدون واسطه ایجاد شود، بکارگیری چارچوب‌های قانونی مبتنی بر اثبات تقصیر یا مسئولیت مطلق (نظریه خطر) پیشنهاد می‌گردد.» پیش از پرداختن به این چارچوب‌های نظری، لازم است که نحوه مشارکت بازیگران واسطه در رابطه با اعمال مستقیم، در دو سناریوی مجزا کاوش شود (به نقل از عباسی نوده و عباسی نوده، ۱۳۹۳: ۱۲۲). در سناریوی اول، زمانی که این واسطه‌ها با قصد و آگاهی کامل باعث خسارت گردند، مسئولیت آن‌ها بر اساس تئوری مسئولیت مطلق (بدون نیاز به اثبات تقصیر) تعیین می‌شود. در مقابل، در حالت دوم که زیان در اثر عدم دقت یا سهو در اجرای مکانیزم‌های جبران‌پذیر می‌گردد، مبنای سنجش مسئولیت، نظریه‌های مبتنی بر تقصیر و خطر خواهد بود.

۴-۱-۱. مسئولیت مبتنی بر تقصیر در اعمال زیان‌بار مستقیم

«بر اساس این رویکرد، تعهد واسطه‌ها در قبال خسارات وارده به کاربران یا اشخاص ثالث، مشروط به اثبات تقصیر است؛ به عبارت دیگر، این نهادها تنها در صورتی مسئولیت‌پذیر شناخته می‌شوند که زیان‌دیده بتواند به‌طور قطعی، سهو، عدم رعایت احتیاط یا اهمال آن‌ها را در انجام وظایف قانونی یا ترک آن وظایف که مستقیماً به ضرر منجر شده است، به اثبات برساند. این دیدگاه یکی از اصول پذیرفته‌شده در سیستم‌های حقوقی گوناگون محسوب می‌شود و بسیاری از متخصصان حقوق بر این باورند که اصل تقصیر، شالوده مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران است. علاوه بر این، در قوانین سایر کشورها نیز این نظریه از لحاظ تاریخی جایگاه ویژه‌ای داشته و در مباحث مربوط به تعهدات قراردادی، همچنان از سوی بسیاری از حقوقدانان مورد حمایت قرار می‌گیرد.» (صفری، ۱۳۷۳: ۱۵). به‌طور معمول، اگر واسطه‌های آنلاین در محتوای تبادل شده توسط کاربران مداخله‌ای نکنند، تعهدی برای پاسخگویی در برابر محتوای منتشر شده ندارند. با این حال، این معافیت مطلق نیست و تحت شرایطی محدود می‌شود؛ اگر واسطه‌ها از ماهیت مجرمانه یا نامشروع محتوای مذکور، چه به‌صورت آشکار (صریح) و چه به‌صورت ضمنی (تلویحی) اطلاع یابند و در عین حال، اجرای فوری تدابیر بازدارنده ضروری را به تعویق بیندازند، مسئولیت قانونی متوجه آن‌ها خواهد بود. بر این اساس، الزامات قانونی ایجاب می‌کند که واسطه‌ها در دو شرایط مشخص، فوراً اقدام به حذف یا مسدودسازی اطلاعات نمایند؛ یکی، هنگامی که مطلع شوند منبع اصلی اطلاعات از دسترس خارج شده یا دیگر در دسترس نیست؛ و دیگری، پس از دریافت فرمان رسمی از سوی نهادهای قضایی مبنی بر مسدودسازی یا حذف دسترسی به محتوای متخلف (مواد ۱۱ و ۱۴ آیین‌نامه اینترنت و ارائه خدمات مصوب مجلس ۱۱۱۲) (رحمانی، ۱۳۹۴: ۵۷). بر اساس بند ۱۵ آیین‌نامه مربوطه، هیچ الزام عمومی بر واسطه‌ها تحمیل نمی‌شود که به‌صورت کلی محتوای ارسالی یا ذخیره‌شده توسط خود را بازبینی کنند، یا آنکه موظف به کاوش فعالانه برای کشف موارد نقض قانون یا وقوع تخلفات فعال باشند. علاوه بر این، مفاد ۱۲ تا ۱۴، ۱۷ و ۱۱ این دستورالعمل نشان می‌دهد که واسطه‌های اینترنتی از مسئولیت ناشی از برخی اقدامات اجرایی مستقیم خود نیز مبرا هستند؛ حتی زمانی که تخلف (نظیر نقض حق مالکیت فکری و ایجاد خسارت) توسط خود کاربر صورت گرفته باشد. این امر مستلزم این نتیجه‌گیری است که واسطه‌ها در اصل مستقیماً عامل اعمال زیان‌بار نیستند و تنها در صورتی مسئول شناخته می‌شوند که قصور در انجام تعهدات نظارتی یا سهل‌انگاری آن‌ها اثبات گردد. در نتیجه، می‌توان گفت که واسطه‌ها و سرویس‌دهندگان اینترنتی در سه موقعیت اصلی از دایره مسئولیت خارج می‌شوند: ۱) در مواردی که فقط به عنوان یک مجرا عمل می‌کنند؛ ۲) در شرایطی که تنها وظیفه‌ی آن‌ها محدود به انتقال داده‌ها و محتوا باشد؛ ۳) در مواردی که صرفاً نقش پشتیبانی در دریافت، نگهداری یا میزبانی اطلاعات قابل دسترس را بر عهده دارند.

۴-۱-۲. مسئولیت مبتنی بر نظریه خطر در اعمال زیان‌بار مستقیم

مطابق با این دیدگاه حقوقی، هرگاه اقدامات واسطه‌های اینترنتی منجر به ورود آسیب و زیان به کاربران نهایی گردد، مسئولیت مدنی آن‌ها به‌صورت پیش‌فرض پذیرفته شده تلقی می‌گردد. طبق این تئوری، نه تنها فرد متضرر تکلیفی به اثبات قصور یا بی‌مبالاتی واسطه ندارد، بلکه خود این واسطه‌ها نیز مجاز به سلب مسئولیت از طریق اثبات عدم وقوع تقصیر یا بی‌تقصیری خود در قبال فعل زیان‌آور نیستند. (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۲: ۴۱) موضوع اعمال این مدل از مسئولیت حقوقی برای واسطه‌های آنلاین، در چارچوب قوانین داخلی ایران و همچنین رویه‌های بین‌المللی، محل مناقشات فراوانی بوده است. پذیرش چنین فرضیه‌ای برای این نهادها، با توجه به ساختار فعلی نظام حقوقی ایران که عمدتاً بر پایه اصل تقصیر استوار است، چندان ساده به نظر نمی‌رسد؛ چرا که مسئولیت بدون احراز تقصیر، معمولاً به عنوان یک قاعده استثنایی تلقی می‌گردد. از این رو، اعمال این نظریه بر واسطه‌ها در سیستم حقوقی کشورمان چالش‌برانگیز است. در راستای بررسی این موضوع، ارجاع به تبصره‌های موجود در ماده ۴ «آیین‌نامه نحوه ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و دسترسی به اینترنت» (آوا آی اس پی) اهمیت ویژه‌ای دارد، چرا که این سند قانونی جزئیات بیشتری را در این زمینه مقرر داشته است: «مدیریت (آوا آی اس پی) در برابر کلیه مراجع قضایی، اداری

و اشخاص حقیقی و حقوقی مسئولیت حقوقی و قانونی دارد و در قبال امور و تعهدات زیر پاسخگو است. یکی از این مصادیق در بند ۱-۴ در قبال محتوایی است که خود (آوا آی اس پی) ارائه می‌دهد.^۱ نکته کلیدی و قابل تأمل در این آیین‌نامه این است که آیا هدف آن تحمیل مسئولیت عینی بر اساس تئوری ریسک بر دوش واسطه‌ها (ISPها) است؟ هرچند عبارتهای موجود ممکن است در نگاه اول این برداشت را القا کنند، پذیرش این امر در نظام حقوقی ما دشوار است. دلیل این دشواری این است که قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در ایران، مستند به ماده ۱ قانون مدنی، تقصیر را سنگ بنای اصلی تعهد به جبران خسارت قرار داده است. از منظر جایگاه قانونی، مقررات اداری و آیین‌نامه‌ها در مرتبه‌ای پایین‌تر از قوانین عادی قرار دارند و نمی‌توانند ماهیتاً احکامی مغایر یا کاملاً متفاوت از آن قوانین بنیادین را وضع کنند؛ بنابراین، اعتبار چنین رویکردی در مورد واسطه‌های خدمات اینترنتی محل تردید جدی است.

۴-۲. مسئولیت در قبال اعمال دیگران

پیش از شرح نظام‌های مختلف حاکم بر مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال اعمال دیگران، بیان دلایلی که تحمیل چنین مسئولیتی را بر آنها توجیه می‌کند، مفید به نظر می‌رسد (ویتلیف^۱، ۲۰۰۳: ۱) آنها به توان مالی کافی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی برای جبران خسارات استناد می‌کنند. آنها می‌گویند تجربه به وضوح نشان داده است که قربانیان به دلیل هزینه‌های بالای طرح دعوی و زمان صرف شده و همچنین عدم توان مالی، عامل اصلی ضرر و زیان و عامل اصلی ورشکستگی هستند (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۴۶۶) میلی به اقامه دعوا علیه او ندارند. استناد به این دلیل جهت وضع مسئولیت غیر مستقیم، در پرتو اصل جبران کامل ضرر به عنوان یکی از اصول بنیادین مسئولیت مدنی در نظام‌های حقوقی مدرن (اسپایر^۲، ۱۹۹۶: ۲) نمود بارزتری خواهد داشت؛ زیرا منظور از این اصل این است که «غرامت باید» همه‌ی زیان را (بدون آنکه سبب فقیر شدن زیان‌دیده در اثر نادیده گرفتن بخشی از خسارت گردد) در برگردد (قسمتی تبریزی، ۱۳۸۳: ۳). یکی از استدلال‌های کلیدی برای اعمال مسئولیت غیرمستقیم بر شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنت (آی اس تی پی‌ها) این است که محدود کردن شکایت صرفاً به متخلف اصلی که غالباً فاقد توانایی مالی برای پوشش کامل زیان است، مغایر با اصل جبران خسارت کامل زیان‌دیده خواهد بود. استدلال ثانویه به چالش ناشناس ماندن عامل اصلی آسیب در فضای مجازی اشاره دارد؛ چه این ناشناسی عامدانه باشد و چه ناشی از دشواری و هزینه‌بر بودن شناسایی هویت، شاکیان (خصوصاً صاحبان کپی‌رایت) اغلب ترجیح می‌دهند مستقیماً علیه آن نهادی که زیرساخت وقوع تخلف را فراهم کرده است (یعنی ارائه‌دهنده خدمات)، اقدام کنند. برخی حقوق‌دانان علت اعمال مسئولیت بر دوش ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در صورت ایجاد ضرر توسط کاربر را، موقعیت کنترلی این شرکت‌ها می‌دانند. استدلال این است که از آنجایی که ISPها توانایی بازبینی و نظارت بر اطلاعات منتقل یا ذخیره‌شده توسط کاربران را دارند، باید در قبال خسارات ناشی از استفاده نادرست از خدماتشان مسئول باشند. این دیدگاه بر این پایه استوار است که اگر مسئولیت صرفاً بر عهده عامل اصلی زیان باشد، نتیجه‌گیری حقوقی ناقص خواهد بود، زیرا اشخاص دیگری (مانند آی اس پی‌ها) نیز در فرآیند دخیل بوده و توانایی نظارت یا حداقل کاهش میزان خسارت را دارند (تاپیل^۳، ۲۰۰۳: ۲).

نظریه‌ای مطرح است که مکان استقرار شرکت‌های تأمین‌کننده خدمات آنلاین، برای شاکیان در جریان طرح دعوی قضایی، اهمیتی محوری دارد؛ تا جایی که ممکن است آن‌ها به‌جای هدف قرار دادن مسبب اصلی خسارت، علیه خود ارائه‌دهنده خدمات اقدام کنند. این گرایش زمانی قوی‌تر می‌شود که ارائه‌دهنده خدمات در حوزه قضایی خواهان مستقر باشد، زیرا زیان‌دیده ترجیح می‌دهد جبران خسارت‌های احتمالی را مستقیماً و در مراحل اولیه از این شرکت پیگیری نماید، حتی قبل از آنکه پرونده‌ای علیه مسبب واقعی زیان تشکیل شود.

¹ Wittliff

² Spier

³ Taipale

۴-۲-۱. مسئولیت مبتنی بر تقصیر

اگر ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها) عمداً در خسارت نقش داشته باشند، تقصیر آن‌ها واضح است. چالش زمانی ایجاد می‌شود که نقش آن‌ها غیرفعال باشد. در حقوق کامن لاء، مسئولیت آن‌ها بر اساس وظیفه پیشگیرانه (حفاظت از کاربران و نظارت بر محتوای منتقل شده/ ذخیره شده) استوار است. اجرای این نظام دشوار است زیرا اثبات عدم اجرای این وظیفه و مهم‌تر از آن، اثبات خود وجود چنین وظیفه‌ای برای حمایت از کاربران در برابر زیان‌های اشخاص ثالث (که معمولاً وجود ندارد) دشوار است. (ویتلیف، ۲۰۰۳: ۱۱).

هیچ قانون الزامی برای نظارت فعالانه (آی اس پی‌ها) بر داده‌های منتقل شده یا ذخیره شده وجود ندارد؛ اگرچه آن‌ها باید اقدامات کاهنده ضرر انجام دهند، اما «پاسداری مطلق» از کاربران اجباری نیست تا بتوان بر اساس نقض آن تقصیر را اثبات کرد. چالش بعدی تعیین معیار وظیفه مراقبتی است: آیا باید آن را با رفتار یک «شخص متعارف محتاط» مقایسه کرد یا معیار را به عرف تجاری در نظام حقوقی ایران، مسئولیت ناشی از اعمال شخص ثالث نیازمند مبنای قانونی صریح است.

بنابراین، اگر قرار باشد مسئولیت (آی اس پی‌ها) در قبال اعمال کاربران پذیرفته شود، باید مبتنی بر اصل تقصیر باشد و اثبات آن بر عهده زیان دیده است، زیرا اماره قانونی مبنی بر تقصیر وجود ندارد و اثبات فنی آن برای زیان دیده دشوار است. بهترین راهکار، یافتن امارات قانونی یا مقرراتی است که تقصیر را مفروض بدانند. در هر صورت، برای (آی اس پی) چه در قبال اعمال خود و چه اعمال دیگران) نمی‌توان مسئولیت مطلق قائل شد (مان و بلزلی^۱، ۲۰۰۵: ۲).

۴-۲-۲. نظریه خطر در مسئولیت غیرمستقیم واسطه‌ها

یکی دیگر از رویکردهای مهم در تحلیل مسئولیت نهادهای واسطه، تئوری ریسک (یا مسئولیت عینی) است. این نظریه استدلال می‌کند که واسطه‌های آنلاین باید صرف نظر از وجود تقصیر، پاسخگوی خسارات ناشی از خدمات خود باشند. پیروان این دیدگاه، برای اثبات ضرورت پذیرش مسئولیت بدون قید و شرط این واسطه‌ها، مجموعه‌ای از استدلال‌های بنیادین را مطرح نموده‌اند که در ادامه به مهم‌ترین محورهای آن خواهیم پرداخت:

۱) خطرناک بودن فعالی واسطه‌ها: طرفداران این نظریه، با تکیه بر نظریه ریسک، معتقدند که ماهیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (واسطه‌ها) به دلایل متعددی از جمله موارد زیر خطرناک است: وجود ریسک بالای خسارت؛ شدت خسارت در حوادث؛ عدم توانایی عامل در کاهش ریسک حتی با اجرای اقدامات پیشگیرانه و متعارف؛ محل فعالیت واسطه نامعلوم و غیرمتعارف است. (رحمانی، ۱۳۹۴: ۵۴).

۲) ایجاد خطر در برابر انتفاع: در واکنش به نقد نظریه ریسک محض، اصل «مسئولیت مبتنی بر انتفاع (سودجویی)» مطرح شده است. بر اساس این اصل، مسئولیت فرد یا نهاد نباید صرفاً بر اساس خطرناک بودن فعالیت باشد، بلکه باید بر این اساس باشد که هر کس از سودی بهره‌مند می‌شود، منصفانه است که هزینه‌ها و زیان‌های احتمالی ناشی از آن فعالیت را نیز بپذیرد (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۱۳۵) به طور خلاصه، این گروه معتقدند که بانیان هرگونه فعالیت اقتصادی که احتمال وقوع زیان در آن از پیش قابل تشخیص باشد، باید بار مسئولیت و هزینه‌های مترتب بر آن خطرات را بر دوش بکشند.

¹ Mann & Belzley

۵. دسته‌بندی آی.اس.پی‌ها بر اساس نوع خدمات: دسترسی و میزبانی

آی اس پی‌ها را می‌توان بر اساس نوع خدماتی که ارائه می‌دهند، به دسته‌های مختلفی تقسیم کرد که هر یک از منظر مسئولیت، ویژگی‌های خاص خود را دارند:

۱. ارائه‌دهندگان صرف دسترسی: این گروه، صرفاً اتصال کاربران به اینترنت را فراهم می‌آورند و نقش فعالی در انتخاب، ویرایش یا کنترل محتوای ارسالی و دریافتی توسط کاربران ندارند (مانند شرکت‌های ADSL یا فیبر نوری). مسئولیت آن‌ها معمولاً محدودتر است.

۲. ارائه‌دهندگان میزبانی: در مفهوم میزبانی به معنای فراهم آوردن زیرساختی پایدار برای نگهداری داده‌ها بر روی یک سرور است، به گونه‌ای که این اطلاعات برای کاربران علاقه‌مند، از طریق شبکه‌ی جهانی اینترنت، قابل دسترسی و رؤیت باشند. سیستم‌های میزبانی به عنوان مخازن دیجیتالی عمل می‌کنند که انواع مختلفی از داده‌ها، از قبیل نرم‌افزارهای کامپیوتری، اسناد گرافیکی و متنی و هرگونه اطلاعات دیجیتال دیگر را در خود جای می‌دهند. صاحب این سیستم‌های میزبانی، اغلب دارای رابطه‌ی عمیق و گسترده‌ای با داده‌های ذخیره‌شده است؛ این رابطه می‌تواند به شکل مالکیت مستقیم داده‌ها یا اعمال کنترل فعال و همه‌جانبه بر آن‌ها تجلی یابد (صادقی، ۱۳۸۸: ۱۵).

طبق بند «ب» ماده ۱ آیین‌نامه جمع‌آوری و پذیرش ادله الکترونیکی: ارائه‌دهندگان خدمات میزبانی، نهادهایی هستند که به کاربران اجازه می‌دهند از فضاهای ایجاد شده در سامانه‌های رایانه‌ای، مخابراتی و ارتباطی تحت مالکیت یا کنترل خود استفاده کنند. این تکلیف به کاربران اجازه می‌دهد تا داده‌های رایانه‌ای را در این فضاها برای ذخیره‌سازی، پردازش، انتشار، توزیع یا هر هدف دیگری در شبکه‌های داخلی یا خارجی ذخیره کنند. خدمات این ارائه‌دهندگان، عمدتاً از طریق واسطه‌ی ارائه‌دهندگان دسترسی به شبکه‌ی اینترنت عرضه می‌گردد و خود این ارائه‌دهندگان به دسته‌های مختلفی طبقه‌بندی می‌شوند. در راستای تحقق تعریف کلی «میزبانی» که بر فراهم آوردن امکان دسترسی پایدار به اطلاعات ذخیره‌شده روی سرور از طریق اینترنت تأکید دارد، این شرکت‌ها خدمات حیاتی فراهم‌آوری فضای ذخیره‌سازی را برای طیف وسیعی از محتواها، شامل وبسایت‌ها، برنامه‌های کاربردی (اپلیکیشن‌ها)، سیستم‌های پست الکترونیک و غیره، ارائه می‌دهند. با توجه به این قابلیت که به آن‌ها اجازه می‌دهد نظارت و کنترل محدودی بر محتوای نگهداری شده اعمال کنند، مسئولیت‌های حقوقی بالقوه‌ی بیشتری متوجه آن‌هاست. این فعالان فضای مجازی که خود دسترسی به این فضا را از طریق گروه‌های اول (احتمالاً همان ارائه‌دهندگان دسترسی) کسب می‌کنند، به دو گروه اصلی تقسیم می‌شوند.

تولیدکنندگان و ارائه‌دهندگان محتوا: این افرادی که در محیط آنلاین فعالیت دارند، مسئولیت ایجاد و نگهداری داده‌ها و محتوای متنوعی را بر عهده دارند. این دارایی‌های دیجیتال، دامنه‌ای گسترده از قبیل برنامه‌های کاربردی، اسناد نوشتاری، تصاویر و سایر اطلاعات را در برمی‌گیرد. تولیدکننده این محتوا می‌تواند مصرف‌کننده نهایی یا سرویس‌دهنده باشد. بر اساس مقررات مربوط به ارائه‌دهندگان خدمات اینترنت (آی اس پی)، این نهادها علاوه بر نقش اصلی خود در تسهیل ارتباط، مجوز لازم برای ساخت و عرضه محتوا را نیز کسب کرده‌اند.

مدیران و اداره‌کنندگان سایت‌ها: این دسته ممکن است هیچ اقدامی برای ارائه محتوا و اطلاعات در فضای مجازی انجام ندهند، اما با ایجاد سایت‌ها و فضاهایی، قابلیت آپلود و دانلود آن را برای سایر کاربران فراهم می‌کنند و خودشان مدیریت عملکرد سایت و اشتراک‌گذاری یا دانلود محتوای آن را بر عهده دارند. (اسمیت^۱، ۲۰۰۲: ۴-۷). سایت فارسی‌زبان آپارات و سایت بین‌المللی یوتیوب در این دسته قرار دارند. مدیران سایت ضمن راه‌اندازی سایت، قابلیت آپلود و بارگذاری دوباره را برای

^۱ Smit

بازدیدکنندگان سایت و کاربران فراهم کرده و بر روی عملکرد محتوای سایت نظارت دارند لازم است که مدیران و مسئولین سایت نیز می‌توانند به ارائه محتوا در سایت تحت مدیریت خود اقدام کنند (نعمت الهی، ۱۳۸۹: ۱۱۲).

۶. بررسی ارکان مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی

اگرچه عناصر مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی همان عناصر مشترک مسئولیت مدنی است، اما بررسی چند عنصر در خصوص مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی ضروری به نظر می‌رسد. بررسی عناصر مسئولیت غیر قراردادی.

۶-۱. ارکان مسئولیت غیر قراردادی

الف) مستقیم بودن ضرر

منظور از خسارت مستقیم این است که بین فعل زیان‌بار و خسارت وارده، حادثه دیگری رخ نداده باشد، به طوری که بتوان گفت خسارت در نظر عرف و عقلا ناشی از همان فعل است (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۲۸۶). در شرایطی که خسارت به ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (ای اس پی‌ها) متوجه شود، چنانچه این زیان ناشی از رخدادهایی باشد که از کنترل و پیش‌بینی آن‌ها خارج بوده است مانند اختلالات پیش‌بینی نشده در زیرساخت شبکه یا مداخلات دولتی یا در اثر قصور خود کاربران ایجاد شده باشد، نمی‌توان آن‌ها را مسئول شناخت. به عنوان مثال، اگر کاربری از به‌روزرسانی یا نصب سامانه‌های امنیتی ضروری که امروزه برای هر دستگاه رایانه‌ای اجتناب‌ناپذیر است، سرپیچی کند و ارائه‌دهنده خدمات، با اجرای تدابیر حفاظتی لازم در شبکه و ارائه هشدارهای مقتضی به مشترک، سهم خود را ایفا کرده باشد؛ در صورت حمله موفقیت‌آمیز هکرها به سیستم آن کاربر و وقوع ضرر، مسئولیت از دوش (آی اس پی) ساقط می‌شود؛ حتی اگر این فعالیت مخرب با استفاده از امکانات آن سرویس‌دهنده انجام شده باشد. در حقیقت، عدم رعایت استانداردهای امنیتی توسط کاربر می‌تواند خود به عنوان علت اصلی آسیب تلقی گردد و در برخی موقعیت‌ها، این کوتاهی، رابطه علی میان عمل زیان‌آور (که از طریق خدمات آی اس پی رخ داده) و خسارت نهایی را به کلی منتفی سازد. در مواردی، سهل‌انگاری زیان‌دیده (مانند کلیک روی محتوای ناشناس بدون اقدامات امنیتی لازم) به قدری شدید است که طبق عرف، مسئولیت خسارت عمده‌تاً متوجه خود اوست.

ب) قابل پیش‌بینی بودن ضرر

یکی از شروط اصلی مطالبه خسارت این است که زیان باید برای (آی اس پی) قابل پیش‌بینی باشد (از طریق عرف یا اطلاع مستقیم). در مواردی مانند انتشار بدافزار یا نفوذ غیرمجاز، این پیش‌بینی ذاتی است، زیرا این اعمال ذاتاً مخرب بوده و به طور معمول موجب خسارات مالی گسترده می‌شوند. همچنین، همان‌طور که در تحلیل مبانی مسئولیت اشاره شد، امتناع ارائه‌دهندگان خدمات از اجرای تدابیر و سیاست‌های امنیتی و پیشگیرانه، مصداق تقصیر از سوی آن‌ها محسوب می‌گردد. با این وجود، لازم به ذکر است که برخی دیدگاه‌ها بر لزوم وجود پیش‌بینی‌پذیری دوطرفه تأکید دارند؛ به این معنا که احتمال وقوع خسارت باید هم برای طرفی که زیان وارد کرده و هم برای طرف زیان‌دیده، امری قابل‌تصور باشد. در صورتی که پیش‌بینی خسارت برای فاعل زیان متصور باشد، اما برای خود زیان‌دیده قابل پیش‌بینی نبوده باشد، تکلیف اثبات مسئولیت که در روابط پیشین میان طرفین مطرح شد، ممکن است از بین برود (هدلی^۱، ۲۰۰۶: ۵۶).

۱) ناشی نشدن ضرر از اقدام و کاهلی زیان‌دیده

همان‌طور که در خصوص رابطه علیت میان زیان و اقدام تشریح شد، چنانچه غفلت یا تقصیر شخص آسیب‌دیده مطرح باشد، اگر زیان‌دیده (کاربر) در نتیجه غفلت یا تقصیر خود (مانند عدم نصب آنتی‌ویروس) آسیب ببیند، این امر می‌تواند رابطه علیت بین عملکرد ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی (آی اس پی) و خسارت نهایی را قطع کند، حتی اگر حمله از طریق زیرساخت (آی اس پی)

^۱ Hedley

انجام شده باشد. در این حالت، قصور کاربر عامل نقض‌کننده رابطه سببی تلقی می‌شود. اهمیت این موضوع زمانی بیشتر می‌شود که ضرر ناشی از بی‌دقتی کاربر در وبگردی باشد، حتی با وجود هشدارهای مرورگر یا خود (آی اس پی). همچنین، اگر کاربر علی‌رغم نصب سیستم‌های امنیتی، از به‌روزرسانی آنها خودداری کند، میزان خسارتی که ارائه‌دهنده خدمات باید بپردازد، به دلیل سهل‌انگاری قربانی، ممکن است کاهش یابد. (بند ۳ ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی). با وجود ابهام در مقررات جدید، بند سوم ماده ۵ دستورالعمل چگونگی ارائه خدمات و داده‌های اینترنتی به صراحت این موضوع را بیان می‌کند: «اجرای اقدامات گوناگون جهت آگاهی‌بخشی به کاربران پیرامون بهره‌برداری مطلوب از شبکه اطلاع‌رسانی و فضای مجازی». بند چهارم ماده چهارم اضافه شده است که بر اساس آن، (آی اس پی) موظف است در زمینه تأمین و عرضه نرم‌افزارهای لازم برای کنترل و پالایش محتوا که کاربران در رایانه‌های شخصی خود به کار می‌برند، مساعدت کند. حال، اگر یک ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی، کاربران خود را به لزوم تجهیز سیستم‌های خود به سامانه‌های امنیتی مناسب راهنمایی نکند و متعاقباً آن، کاربر در نصب سامانه‌های امنیتی لازم و بایسته اعمال سهل‌انگاری کند، آیا در صورت بروز خسارت، می‌توان این قصور و اهمال از سوی کاربر را به کوتاهی و سهل‌انگاری ارائه‌دهنده خدمات نسبت داد؟

«آیا می‌توان قصور کاربر در استقرار تدابیر ایمنی شخصی را به گردن تأمین‌کننده خدمات اینترنت (آی اس پی) انداخت، حتی اگر زیرساخت‌های شبکه آن‌ها ایمن باشد؟» این فرض که (آی اس پی) مسئول باشد، مردود است. دلیل اصلی این است که اعمال امنیت در سطح دستگاه نهایی، امروزه یک الزام عرفی بديهی برای هر کاربر اینترنت محسوب می‌شود. این وضعیت را می‌توان به‌سادگی با تعهدات فروشنده خودرو مقایسه کرد: اگر مالک، با وجود آگاهی از اهمیت تدابیر امنیتی (مانند نصب دزدگیر)، اقدامی نکند و خودرواش ربوده شود، نقص در یادآوری فروشنده نقشی در وقوع سرقت ندارد. چرا که فرض بر این است که مالک می‌داند تجهیز وسیله نقلیه به حفاظت از سرقت، یک اولویت اولیه و غیرقابل چشم‌پوشی است. اهمال کاربر در اتخاذ تدابیر حفاظتی شخصی (مانند نصب ابزارهای دفاعی)، در صورتی که عامل اساسی خسارت باشد، رابطه سببی (علی) را کاملاً از دوش (آی اس پی) برمی‌دارد و مسئولیت جبران خسارت را به طور کامل متوجه خود کاربر می‌کند، حتی اگر (آی اس پی) نیز در انجام وظایف امنیتی خود کوتاهی کرده باشد؛ اما اگر چنین نباشد به دلیل تسهیل ورود ضرر (بند ۳ ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی)، قاضی مختار است که میزان غرامت خسارت را کاهش دهد و بدین ترتیب، علل متعددی در ایجاد خسارت نقش داشته‌اند و در نتیجه، هر یک از آنها به میزان دخالتشان در فعل زیان‌بار، مسئول خواهند بود. (وحدت ملاک از بند ۲ ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی است)؛ بنابراین، حتی در صورت سهل‌انگاری از سوی ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی، خواننده می‌تواند با تکیه بر تقصیر مشترک و این واقعیت که خسارت کاملاً ناشی از تقصیر او نبوده است، مسئولیت خود را کاهش دهد: مفاد بند ۱۰-۳-۵ آیین‌نامه مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی که تصریح می‌کند «حمایت از حقوق مشترکین و پیشگیری از هرگونه حمله به سیستم‌های رایانه‌ای آن‌ها، نیازمند آن است که (آی اس پی)ها (تمامی تدابیر فنی میسر را به کار گیرند». این به تعهد ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی اشاره دارد، اما در هر صورت، کاربران را از تعهد خود برای استفاده از ابزارهای مناسب معاف نمی‌کند. اعمال مضر: در هر موردی که در اثر عملی به دیگران ضرری وارد شود، مسئولیت مدنی ایجاد نمی‌شود. عمل زیان‌بار باید از نظر جامعه غیراخلاقی تلقی شود (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۳۱۱) «قانون جرائم رایانه‌ای تگزاس» نیز ضرر را شامل: «تغییر یا تخریب یا حذف جزئی یا کلی اطلاعات ذخیره شده، تخریب سرویس‌های کامپیوتری، انتشار ویروس‌های کامپیوتری یا هرگونه خسارت، از دست دادن سود یا هرگونه ضرری که عرفاً ناشی از عمل عامل زیان‌بار تلقی شود (بخش ۳۳,۰۱)». مفهوم مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی)ها) در قبال خسارات وارده، با استثنائاتی مهم مواجه است که تحت عنوان «معاذیر قانونی» شناخته می‌شوند. بر این اساس، اگر یک (آی اس پی)، به موجب قانون یا حکم قطعی دادگاه، اقدامی را مرتکب شود که منجر به ورود ضرر به دیگری گردد (مانند افشای اطلاعات کاربر طبق دستور قضایی)، هیچ‌گونه مسئولیتی در قبال خسارت وارده متوجه او نخواهد بود. این بدان معناست که اقدام مزبور، اگرچه در ظاهر ممکن است خسارت‌بار باشد، اما به دلیل داشتن مبنای قانونی و قضایی، از انتساب تقصیر به (آی اس پی) جلوگیری می‌کند. قانون حق نشر هزاره دیجیتال آمریکا (DMCA) نشان می‌دهد که اگر (آی اس پی)

مطابق با رویه‌های قانونی مشخص (مانند اجرای حکم قضایی برای حذف محتوا) عمل کند، از مسئولیت قراردادی یا قهری مبرا خواهد شد، زیرا «حکم قانون» به عنوان مانعی برای انتساب تقصیر عمل می‌کند.

۲) فعل زیان‌بار

مسئولیت مدنی تنها زمانی محقق می‌شود که عملی زیان‌بار، در جامعه به عنوان نابهنجار تلقی شود؛ در غیر این صورت، صرف زیان‌رسانی به تنهایی مسئولیت ایجاد نمی‌کند (به نقل از کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۳۱۱). به عنوان مثال، قانون جرائم رایانه‌ای تگزاس (بخش ۳۳،۰۱) خسارت را شامل نابودی، حذف، یا تغییر کلی یا جزئی داده‌های ذخیره شده، ایجاد اختلال در سرویس‌های کامپیوتری، پخش بدافزار (ویروس رایانه‌ای)، یا هرگونه زیان غیرمستقیم دیگر می‌داند که عرفاً ناشی از عمل زیان‌آور باشد بر این اساس، اگر یک ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی (آی اس پی) عملی را صرفاً به دلیل دستور مقام قضایی یا الزامات قانونی انجام دهد که منجر به ضرر به شخص ثالث شود، از مسئولیت مبرا خواهد بود. برای مثال، افشای اطلاعات کاربر طبق حکم دادگاه، ارائه‌دهنده را مسئول نقض حریم خصوصی نمی‌کند. همچنین، مشابه مقرراتی مانند قانون حق مؤلف هزاره دیجیتال آمریکا (DMCA)، در صورتی که (آی اس پی) رویه‌های قانونی لازم را طی کرده و بر اساس اختاریه‌های معتبر یا دستور دادگاه، اقدام به حذف محتوا یا مسدودسازی دسترسی نماید، در برابر مشترک خود هیچ‌گونه مسئولیت قراردادی یا قهری (خارج از قرارداد) نخواهد داشت. اگرچه چنین اقداماتی در ظاهر زیان‌آور هستند، اما چون بر اساس فرمان قانون و مقامات صالح صورت گرفته‌اند، انتساب عمل زیان‌آور به ارائه‌دهنده منتفی شده و در نتیجه مسئولیتی متوجه او نخواهد بود.

۳) تقصیر و مصادیق آن

مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) بر مبنای تقصیر استوار است که با مقایسه عملکرد آن‌ها با یک فرد مجرب در همان حوزه، سنجیده می‌شود. با این حال، به دلیل تخصص پیچیده آی اس پی‌ها و دشواری اثبات مستقیم تقصیر توسط کاربر، چندین اماره (فرض) وجود دارد که بار اثبات را بر دوش ارائه‌دهنده خدمات می‌گذارد و او را مسئول اثبات بکارگیری تدابیر احتیاطی لازم می‌سازد. این رویکرد حمایتی که گاهی شبیه مسئولیت مبتنی بر خطر است، نباید با فرض قانونی تقصیر اشتباه گرفته شود، زیرا ایجاد هرگونه مسئولیت یا اماره قانونی نیازمند حکم صریح قانون‌گذار است. در نهایت، هدف، شناسایی هم‌امارات حرفه‌ای قصور و هم مفروضات قانونی تقصیر خواهد بود.

ماهیت فراملی و سرعت بالای اینترنت، زمینه را برای جرائمی نظیر نقض مالکیت معنوی و کلاهبرداری فراهم می‌کند؛ بنابراین، انتظار می‌رود ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها) با اقدامات پیشگیرانه مؤثر از بروز خسارات ممانعت کنند. در غیر این صورت، در صورت وقوع ضرر، تقصیر و قصور (آی اس پی) مفروض تلقی شده و بار اثبات عدم تخلف بر عهده آن‌ها خواهد بود (کلی، ۲۰۰۷: ۲) و یا حداقل، تقصیر مفروض تلقی می‌شود. در واقع، در این گونه موقعیت‌ها، کوتاهی و قصور تأمین‌کننده خدمات و چشم‌پوشی از تدابیر احتیاطی لازم، به عنوان عامل اصلی تحمیل زیان شناخته می‌شود (شیخ‌السلامی کندلوسی و همکاران، ۱۳۸۱: ۱۵۰). هنگام اعمال فرض یا اماره تقصیر بر ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) در زمان وقوع ضرر، تفاوتی بین خسارات ناشی از قصور مستقیم خود (آی اس پی) و خسارات ناشی از اقدامات کاربر او وجود ندارد. در همین راستا، ماده ۶ آیین‌نامه پیشین نحوه ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت، این نکته را تا حدودی منعکس می‌کند. اگر ارائه‌دهنده سرویس با وجود توانایی نظارت، از آن اجتناب کند، این غفلت قصور محسوب شده و مشمول مسئولیت مدنی است. این امر مشابه تعهدات حرفه‌ای وکلا و آموزگاران است. اینترنت نیز به دلیل ویژگی‌های فنی خاص خود، نیازمند مدیریت تخصصی است و (آی اس پی‌ها) به عنوان ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی، تعهد حرفه‌ای ویژه‌ای دارند و موظف به رعایت معیارهای تخصصی هستند؛ نقض این اصول، تقصیر و مبنای مسئولیت است (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۳۶۶).

^۱ Kelly

مسئولیت در برخی مشاغل، به علت ارزش‌های حیاتی و اهمیت حرفه‌ای، شکل خاصی به خود گرفته و از چارچوب‌های مرسوم فراتر می‌رود. این موضوع در بند ۴ ماده ۴ و بند ۳ ماده ۵ آیین‌نامه ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت نیز ذکر شده است: «یکی از وظایف محوری و حرفه‌ای ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها) که در صدر مواد قانونی مرتبط و همچنین در بند ۱-۳-۵ آیین‌نامه مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی ذکر شده، «تعهد به انجام فعالیت‌های لازم برای آگاه‌سازی و آموزش کاربران به منظور استفاده بهینه از زیرساخت‌های اطلاعاتی و اینترنت» است. اجرای الزامات فنی و حفاظتی پیش‌بینی شده در مقررات ناظر بر مراکز داده و خدمات اینترنتی (بخش دوم و ضمیمه) یک الزام حرفه‌ای است. عدم اجرای این تمهیدات برای کاهش یا پیشگیری از زیان، مستقیماً به منزله سهل‌انگاری و اثبات تقصیر ارائه‌دهنده خدمات (به ویژه در چارچوب تعریف «مرکز خدمات داده اینترنتی») تلقی شده و مبنای مسئولیت او خواهد بود. با این وجود، نباید چنین انگاشت که قلمرو این تعهدات برای شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی (آی اس پی) آنقدر وسیع است که شامل حفاظت مطلق از کلیه کاربران شود. بی‌شک، آنها بر مبنای قرارداد منعقد شده، نسبت به مشترکین خود متعهد هستند؛ وظیفه‌ای که دربرگیرنده بکارگیری ابزارها و اقدامات لازم برای تأمین امنیت و همچنین اطلاع‌رسانی به کاربران در مورد موقعیت‌های پرخطر و زیان‌بار تا حد امکان، است؛ اما در ارتباط با کاربرانی که طرف قرارداد آنها نیستند، دامنه این تعهدات محدودتر است. با این حال، قوانین، مقررات و گاه رویه‌های حرفه‌ای (عرف) تعهداتی را برای آنها الزامی کرده است که قصور در انجام این تکالیف حرفه‌ای، قطعاً، مصداق تقصیر خواهد بود. در مبحث مسئولیت در قبال فعل غیر (عمل شخص ثالث)، همانطور که پیشتر اشاره شد، رابطه سببیت باید به روشنی احراز گردد و حتی ممکن است در مواردی، اقدام خود زیان‌دیده این رابطه را قطع نماید.

ج) رابطه سببیت

در مواردی که عمل زیان‌دیده رابطه علیت میان فعل غیر و ورود ضرر را قطع کند، مسئولیت از فاعل سلب می‌شود. این اصل در مورد ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) و مسئولیت در قبال فعل غیر نیز برقرار است و احراز رابطه سببیت الزامی است. مسئله مهم دیگر، تعیین مسئولیت در صورت وجود چندین سبب در وقوع خسارت است. بدیهی است که عاملی که تقصیری ندارد، مسئول شناخته نمی‌شود؛ این موضوع شامل آی اس پی بی‌تقصیر نیز می‌شود؛ اما در صورت وجود تقصیر در (آی اس پی)، نظریات متفاوتی برای تقسیم مسئولیت مطرح است، از جمله:

تقسیم بر اساس میزان تقصیر، توجه به سبب مقدم یا مؤخر در تأثیر، اشتراک در ضمان، یا مسئولیت صرفاً سبب متعارف (نقیبی، ۱۳۸۶: ۸۴ به بعد) به منظور تضمین جبران کامل خسارت زیان‌دیده در فضای مجازی که در آن برخی مسببین ناشناس یا فاقد تمکن مالی هستند، پذیرش مسئولیت تضامنی میان ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی‌ها) و کاربران (یا چندین آی اس پی) منطقی‌تر است. هرچند، پس از احراز مسئولیت تضامنی، تقسیم نهایی میزان خسارت بین مقصرین بر اساس درصد تقصیر هر یک انجام خواهد شد. آیین‌نامه، ارائه خدمات اینترنتی را منحصرأً به اشخاص حقوقی (شرکت‌ها و مؤسسات دولتی و خصوصی) محدود کرده است. طبق نظر انصاری، اعطای شخصیت حقوقی به این ارائه‌دهندگان با هدف تضمین توانایی مالی لازم برای جبران خسارات ناشی از فعالیت‌های زیرمجموعه صورت می‌گیرد تا زیان‌دیده بتواند علیه شخص حقوقی متمول اقامه دعوا کند (ابهری و میری، ۱۳۹۱: ۲۴).

۶-۲. بررسی ارکان قراردادی

برای ایجاد تعهد به جبران خسارت ناشی از نقض قرارداد، چهار رکن اساسی باید احراز گردد: اولاً، انعقاد یک توافق معتبر؛ ثانیاً، عدم اجرای تعهدات قراردادی توسط یکی از طرفین؛ ثالثاً، وقوع خسارت یا ضرر برای طرف دیگر؛ و نهایتاً، وجود رابطه سببیت مستقیم بین عدم اجرای قرارداد و ورود آن زیان. در ادامه، این ارکان را به طور مختصر شرح داده و سپس مسئولیت قراردادی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را بر اساس این مبانی تحلیل خواهیم کرد.

الف) وجود قرارداد

مسئولیت قراردادی مبتنی بر وجود قرارداد نافذ میان عامل ورود زیان و زیان‌دیده است که نقض یا تأخیر در اجرای تعهدات آن سبب ایجاد این مسئولیت می‌شود. این قراردادها اغلب شامل «شرایط استفاده» یا «شرایط خدمات» هستند که دامنه مسئولیت را مشخص می‌کنند با این حال، احراز رابطه قراردادی همیشه آسان نیست. در پرونده «رجیسترات کام علیه وریو»، با وجود قرارداد شرایط استفاده، دادگاه مسئولیت را غیر قراردادی تشخیص داد. دلیل این امر آن بود که هرچند استفاده از نرم‌افزار خودکار برای جستجوی پایگاه داده مستقیماً در قرارداد منع نشده بود، اما پس از اخطار خواهان مبنی بر غیرمجاز بودن این نحوه دسترسی، ادامه آن عمل از سوی خواننده، مصداق نقض الزام عمومی تلقی شد، نه نقض قرارداد. این پرونده‌ها نشان می‌دهند که توافقنامه‌های «شرایط استفاده» ابزاری کلیدی برای درج شروط ویژه و حدود مسئولیت قراردادی در خدمات اینترنتی هستند (ابهری و میری، ۱۳۹۱: ۲۵-۲۴).

ب) نقض قرارداد

برای اینکه یک ارائه‌دهنده خدمات تحت مسئولیت قراردادی قرار گیرد، نخست باید تعهدات قراردادی او نقض شده باشد. این نقض شامل سه نوع تخلف اساسی است: عدم انجام کامل تعهد، تعلل در زمان‌بندی، یا تحویل خدمات با ایراد. در صورت بروز مشکلاتی مانند قطعی‌های متوالی، کاهش سطح کیفی سرویس، یا تجاوز از حدود ترافیکی توافق شده، ارائه‌دهنده در قبال مصرف‌کننده مسئولیت حقوقی پیدا می‌کند.

مسئولیت قراردادی علاوه بر نقض تعهدات اجرایی، می‌تواند به دلایل زیر نیز برقرار شود:

فریبکاری (تدلیس): اگر شرکت ارائه‌دهنده خدمات، با استفاده از تبلیغات غیر صادقانه درباره سطح و کیفیت سرویس، مشترک را ترغیب به عقد قرارداد کند، این عمل تدلیس محسوب شده و به مشتری اجازه می‌دهد قرارداد را فسخ نماید.

تضرر نامتعادل (غبن): اگر بهایی که برای ارائه خدمات دریافت شده، آنقدر نامتناسب و بزرگ باشد که عرف جامعه آن را نادیده نگیرد، مصرف‌کننده حق فسخ به دلیل غن را خواهد داشت.

۳-۶. رابطه علیت میان خسارت و عدم اجرای قرارداد

جبران خسارت قراردادی زمانی محقق می‌شود که ضرر وارده مستقیماً ناشی از عدم پایبندی ارائه‌دهنده به شروط اصلی قرارداد (مثل تأمین پهنای باند یا فضای میزبانی) باشد. در مقابل، تعهداتی مانند حفظ امنیت داده‌ها در اینترنت، ماهیتی جانبی دارند و ممکن است جنبه قهری (قانونی) پیدا کنند که نیازمند حمایت‌های قانونی سخت‌گیرانه‌تری است بند ۷ آیین‌نامه شورای عالی انقلاب فرهنگی، شرکت‌های خدمات اینترنتی را موظف به انجام اقدامات فنی لازم برای حفاظت از کاربران در برابر حملات سایبری کرده است. این یک الزام قانونی جدید است که فراتر از همکاری صرف است، اما مشخص نیست که آیا این الزام مستقیماً در متن قراردادهای منعقد شده با مشترکین نیز گنجانده شده است یا خیر. دلیل اصلی این عدم شمولیت، ماهیت الحاقی (قراردادهای از پیش آماده) بودن این اسناد است که امکان افزودن صریح یا ضمنی این بند ایمنی را از سوی کاربر سلب می‌کند. این در حالی است که در برخی نظام‌های حقوقی دیگر (مانند قانون تجارت استرالیا)، به‌طور ضمنی قید می‌شود که خدمات باید با مهارت و دقت عرفی ارائه شوند و قصور در این زمینه، مسئولیت جبران خسارت را به همراه دارد. تعهد به حفظ ایمنی در ارائه خدمات اینترنتی، یک تعهد به نتیجه محسوب می‌شود. این امر به دلیل ماهیت شبکه‌ای و تبادل مستمر داده‌ها است؛ لذا سازمان‌ها برای جلوگیری از نقص در کل زنجیره خدمات، طرف مقابل را ملزم به رعایت استانداردهای فنی شناخته‌شده در قراردادهای خود می‌کنند (ویتلیف، ۲۰۰۳: ۱۵). تعهد ایمنی سایبری برای مشترکین مستقیم می‌تواند تعهد به نتیجه تلقی شود، به این معنی که ارائه‌دهنده موظف است تمام ابزارهای فنی استاندارد را برای جلوگیری از خسارت به کار گیرد و در صورت وقوع

ریسک‌های مشخص (مانند حملات سایبری)، ممکن است حق‌رهای از اثبات تقصیر برای متضرر ایجاد شود. با این حال، ارائه‌دهندگان برای محدود کردن این مسئولیت پر ریسک، اقداماتی مانند بازخورد فوری و گنجاندن بندهای صریح سلب مسئولیت در قراردادها را برای تغییر ماهیت تعهد از «نتیجه» به «وسیله» انجام می‌دهند.

۷. نتیجه‌گیری

با گسترش نفوذ اینترنت در تار و پود زندگی روزمره و فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، موضوع مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) در ایران به یک دغدغه مهم و قابل توجه تبدیل شده است. این مقاله تلاش کرد با تحلیل دقیق مفاهیم کلیدی، دسته‌بندی انواع مسئولیت‌ها، بررسی قوانین و مقررات مرتبط و شناسایی چالش‌های موجود، تصویری جامع و چندبعدی از این موضوع ارائه دهد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که چارچوب قانونی و نظارتی ایران در حوزه مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی همچنان با ابهامات زیادی مواجه است. این ابهامات و عدم شفافیت، به‌ویژه در حوزه مسئولیت ناشی از محتوای تولید شده توسط کاربران و نقض حقوق مالکیت معنوی، چالش‌های جدی را برای همه ذینفعان، از جمله ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی، کاربران اینترنت و نهادهای دولتی و قضایی ایجاد می‌کند. نبود رویه قضایی مدون و مشخص در این زمینه نیز مزید بر علت شده و باعث سردرگمی و بلاتکلیفی فعالان این حوزه شده است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که قوانین و مقررات ایران در مورد مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی هنوز با ابهاماتی مواجه است و رویه قضایی مشخصی در این زمینه شکل نگرفته است. این ابهامات، هم برای ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی و هم برای کاربران اینترنتی مشکلاتی ایجاد می‌کند و مانع از تعیین صحیح حقوق و تعهدات طرفین می‌شود. برای بهبود وضعیت، پیشنهاد می‌شود قوانین موجود اصلاح و شفاف‌سازی شوند و دستورالعمل‌های اجرایی دقیقی تدوین گردد؛ و آگاهی عمومی از حقوق و مسئولیت‌های مربوط به استفاده از اینترنت باید افزایش یابد. ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی همچنین باید اقدامات مناسبی را برای محافظت از امنیت سایبری شبکه‌های خود و جلوگیری از نقض حقوق مالکیت معنوی و انتشار محتوای غیرقانونی انجام دهند. در نهایت، مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را نمی‌توان تنها با وضع قوانین و مقررات سخت‌گیرانه محقق کرد بلکه نیازمند همکاری و تعامل سازنده بین دولت، (آی اس پی اس)، کاربران و سایر ذینفعان است. با ایجاد یک محیط قانونی و فرهنگی مناسب، می‌توان از اینترنت به عنوان یک ابزار قدرتمند برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران استفاده کرد، ضمن اینکه حقوق و آزادی‌های کاربران نیز حفظ می‌شود. تحقیقات آینده می‌تواند ماهیت تطبیقی قوانین ایران با قوانین سایر کشورها را بررسی کند، تأثیر مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (آی اس پی) را بر نوآوری و سرمایه‌گذاری در صنعت اینترنت تجزیه و تحلیل کند و اثربخشی راه‌حل‌های پیشنهادی برای بهبود وضعیت را ارزیابی کند.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آنهاست.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- ابهری، حمید و میری، حمید (۱۳۹۱). پژوهشی تطبیقی پیرامون مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی با تأکید بر حقوق آمریکا و اتحادیه اروپا. *پژوهش حقوق خصوصی*، (۰)، ۱-۳۸.
- احمدزاده، حامد و خوشدل واجاری، علی (۱۳۹۶). بررسی مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات الکترونیکی. *مطالعات حقوقی*، ۱۶، ۱۴۵-۱۶۶.
- بابایی، ایرج (۱۳۹۹). مفهوم مسئولیت مدنی. *فصلنامه علمی تخصصی دانشنامه‌های حقوقی*، ۳(۶)، ۱۱-۲۹.
- جعفری، علی و رهبر پور، محمدرضا (۱۳۹۵). مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی داده‌ها در فقه امامیه و حقوق موضوعه. *فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی*، ۵(۱۸)، ۴۳-۷۴.
- رحمانی، هادی (۱۳۹۴). مسئولیت مدنی رسا ISP در حقوق تجارت الکترونیکی. جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.
- شیخ‌السلامی کندلوسی، جهانسوز؛ انصاری، باقر؛ تیلا، پروانه و مهدی‌زاده، مهدی (۱۳۸۱). *مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی*. چاپ اول، تهران: معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات ریاست جمهوری.
- صادقی، حسین (۱۳۸۸). *مسئولیت مدنی در ارتباطات الکترونیک (حقوق فناوری اطلاعات و ارتباطات)*. تهران: نشر میزان.
- صفایی، سید حسین و رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۲). *مسئولیت مدنی الزامات خارج از قرارداد*. تهران: انتشارات سمت.
- صفایی، سید حسین و رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۷). *مسئولیت مدنی تطبیقی*. تهران: پژوهشکده حقوقی شهر دانش.
- صفری، محسن (۱۳۷۹). *مسئولیت مدنی سبب مجمل*. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۹(۰)، ۵۵-۸۵.
- عباسی نوده، اسماعیل و عباسی نوده، مهدی (۱۳۹۳). *بیع اموال فکری*. تحقیقات حقوقی آزاد، ۷(۲۳)، ۶۱-۱۰۵.
- عمید، حسن (۱۳۶۹). *فرهنگ عمید*. چاپ سوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- قسمتی تبریزی، علی (۱۳۸۳). *اصل جبران کامل زبان در مسئولیت مدنی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دانشگاه تهران.
- کاتوزیان ناصر (۱۳۸۲). *دوره چه مقدماتی حقوق مالکیت فکری*. جلد اول، چاپ ششم، تهران: انتشارات میزان.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۴). *حقوق مدنی اموال و مالکیت*. جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات نشر یلدا.
- ملکوتی، رسول (۱۳۹۵). *مسئولیت مدنی در فضای سایبر*. جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.
- موسی حسینی، افسانه (۱۳۹۶). *مسئولیت مدنی و مطالعه تطبیقی آن در حقوق ایران و فرانسه*. اولین کنفرانس پژوهش‌های نوین ایران و جهان در مدیریت، اقتصاد، حسابداری و علوم انسانی، شیراز، ایران.
- نعمت‌الهی، اسماعیل (۱۳۸۹). *تحلیل فقهی حق عینی و حق دینی و مفاهیم مرتبط*. *مطالعات فقه و حقوق اسلامی*، ۲(۳)، ۱۰۹-۱۳۲.
- نقیبی، ابوالقاسم (۱۳۸۶). *مطالعات تطبیقی ملاک ارزیابی خسارت در فرصت تعداد اسباب ایراد خسارت در حقوق اسلامی*. حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، ۲(۳)، ۷۵-۹۰.

References

- Abbasi, E., & Novdeh, M. (2014). Intellectual Properties Sale. *Azad Legal Researches*, 7(23), 61-105. (In Persian)
- Abhari, A., & Miri, H. (2012). A Comparative Research on Civil Liability of Internet Service Providers Emphazising on U.S.A and European Legal System. *Private Law Research*, 1(0), 1-38. (In Persian)
- Ahmadzadeh, H., & Khoshdel Vajari, A. (2017). Investigating Civil Liability Arising from Electronic Communications. *Journal of Legal Studies*, 16, 145-166. (In Persian)
- Amid, H. (1990). *Amid Dictionary* (3rd ed). Tehran: Amirkabir Publications. (In Persian)
- Babaei, I. (2020). The Concept of Civil Liability. *Journal of Research and Development in Comparative Law*, 3(6), 11-29. Doi:10.22034/law.2021.525159.1050. (In Persian)
- Elkin-Koren, N. (2006). Making Technology Visible: Liability of Internet Service Providers for Peer-To-Peer Traffic. *New York University Journal of Legislation and Public Policy*, 9, 26.
- Ghesmati Tabrizi, A. (2004). *The Principle of Full Compensation for Language in Civil Liability*. [Master's thesis, University of Tehran]. (In Persian)
- Hedley, S. (2006). *Tort, Butterworths core text series Core text series*. Oxford University Press, 5th Edition, New York, p 56.
- Jafari, A., & Rahbarpour, M. R. (2017). Civil Liability of Violation of Data Privacy in Imamieh Jurisprudence and statutory law. *Private Law Research*, 5(17), 43-74. Doi:10.22054/jplr.2017.7404. (In Persian)
- Katoozian, N. (2003). *Fundamental Course on Intellectual Property Law*. Vol. 1, 6th ed, Tehran: Mizan Publishing. (In Persian)
- Katouzian, N. (1995). *Civil Law, Property, and Ownership*. Vol. 1, First Edition, Tehran: Yalda Publishing House. (In Persian)
- Kelly, J. X. (2007). *Hosting Liability-Overvie*. JISC Legal (2007) online available at <http://www.jisclegal.ac.uk> accessed on 31 May 2010
- Malkooti, R. (2016). *Civil Responsibility in Cyberspace*. Vol. 1, First Edition, Tehran: Majd Publications. (In Persian)
- Mann, R. J. & Belzley, S. R. (2005). The Promise of Internet Intermediary Liability. *Wm. & Mary L. Rev.*, 47(1), <https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol47/iss1/5>
- Musa Hosseini, A. (2017). Civil Responsibility and Its Comparative Study in Iranian and French Law. *Conference on Modern Research in Iran and the World in Management, Economics, Accounting and Humanities*, Shiraz, Iran. (In Persian)
- Naqibi, A. (2007). Comparative studies of the criteria for assessing damages In terms of the Number of causes of damage in Islamic law. *Quarterly Scientific Research Journal*, 2(3), 75-90. (In Persian)
- Nematollahi, E. (2011). A Jurisprudential Analysis of Real and Personal Rights and related Concepts. *Journal of Studies in Islamic Law & Jurisprudence*, 2(3), 109-132. Doi:10.22075/feqh.2017.1871. (In Persian)
- Rahmani, H. (2015). *Civil Liability of RASA ISP in E-Commerce Law*. Vol. 1, First Edition, Tehran: Majd Publications. (In Persian)
- Sadeghi, H. (2009). *Civil liability in electronic communications (ICT law)*. Tehran: Mizan Publishing. (In Persian)

- Safai, S. H., & Rahimi, H. (2013). *Civil Liability (Extra-Contractual Obligations)*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Safai, S. H., & Rahimi, H. (2018). *Comparative civil liability*. Tehran: Shahr Danesh Legal Research Institute. (In Persian)
- Safari, M. (2000). Civil Liability of Inconclusive Cause. *Law & Political Science*, 49(0), 55-85. (In Persian)
- Sheikh-ol-Eslami Kandlousi, J., Ansari, B., Teela, P., & Mehdizadeh, M. (2002). *Civil Responsibility of Mass Media* (1st ed). Tehran: The Deputy for Compiling, Codifying, and Publishing Laws and Regulations of the Presidency. (In Persian)
- Smit, G. J. H. (2002). *Internet Law and Regulation*. Third edition, Sweet and Maxwell London.
- Spier, J. (1996). *The Limits Liability; Keeping the Floodgates Shut*. Tilburg Law School.
- Taipale, K. A. (2003). *Secondary Liability on the Internet: Towards a Performative Standard for Constitutive Responsibility*. February 2003 v.1.01C CAS Working Paper SeriesNo.04 2003, Available <http://www.advancedstudies.org/papers/SecLia.pdf>
- Wild, S. E. (2006). *Webster's New World Law Dictionary*. Wiley, Hoboken, NJ. p7.
- Wittliff, W. R. (2003). *Hacking and Liability Issues when Does Liability Attach?* Graves, Dougherty, Hearon & Moody, Australia Digital Agenda Act 2000.

